ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1498425

# Çağatay Türkçesindeki Mental Fiillerde 'Çok Katmanlılık': Ali Şir Nevâyî Örneği

## 'Multi-Layerity'in Mental Verbs in Chagatai Turkish: The Example of Ali Shir Nawâyî

Selda SANDALYECİ
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye.

Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Letters, Trakya University, Edirne, Türkiye.

seldatabak@trakya.edu.tr

*Bu makale, "Çağatay Türkçesinde Mental Fiiller: Ali Şir Nevâyî Örneği" adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.*

*This article is based on the PhD dissertation titled "Mental Verbs in Chagatai Turkish: The Example of Ali Shir Nawâyî" from his doctoral dissertation.*

| | |
|---|---|
| **Geliş Tarihi/Received** | 09.06.2024 |
| **Revizyon/Revision** | 06.12.2024 |
| **Kabul Tarihi/Accepted** | 19.01.2025 |
| **Yayın Tarihi/Publication Date** | 30.01.2025 |

**Atıf**
Sandalyeci, S. (2025). Çağatay Türkçesindeki Mental Fiillerde 'Çok Katmanlılık': Ali Şir Nevâyî Örneği. *Turcology Research*, 82, 12-21.

**Cite this article**
Sandalyeci, S. (2025). 'Multi-Layerity'in Mental Verbs in Chagatai Turkish: The Example of Ali Shir Nawâyî. *Turcology Research*, 82, 12-21.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

**Öz**

İslami Orta Asya Türk Dili'nin üçüncü evresi olarak kabul edilen ve yaklaşık beş yüz yıl tek yazı dili olarak kullanılmış olan Çağatay Türkçesi, hem dağılmış hâlde bulunan Türk lehçelerini birleştirmiş hem de 20.yüzyıl başında modern yazı dillerinin ortaya çıkışına kadar devam etmiş bir yazı dilidir. Saray mensuplarının ve yüksek zümrelerin Farsçayı çok iyi bilmelerine ve Farsçayı çok iyi kullanan şair ve yazarların yetişmesine rağmen Hüseyin Baykara ile Ali Şir Nevâyî devrinde herkes Türk dilinden bahseder olmuş, Farsça hayranlarına karşı Türkçe savunulur hâle gelmiştir. Özellikle Ali Şir Nevâyî ile bu dönem, Çağatay edebiyatının sanat ve millî ruh bakımından en yüksek dereceye ulaştığı dönem olmuş ve Çağatay edebiyatı bu dönemde klasik bir hâl almıştır.

Yaklaşık olarak geçtiğimiz elli yıldan beri fiil sınıflandırmalarında yeni bir kategori olarak mental fiillerle karşılaşılmaktadır. Mental fiiller, zihindeki bazı süreçler neticesinde oluşan fiillerdir ve 'fiil hareketinin gerçekleştiği yer'in esas alınmasıyla birlikte çalışmalarda görülmeye başlamıştır. Bahsi geçen ve zihinde gelişen süreçlerden algılama, düşünme, karar verme, hatırlama, duygusal tepkiler vermeyi dilde ifade etmekle görevlidirler.

Çok katmanlılık, bir fiilin farklı anlam değişkelerinde birbirinden ayrı mental sürece Dâhil olmasını veya fiilin aynı anlam dairesi içerisinde birden fazla mental sınıfa girmesini ifade eder. 'Çağatay Türkçesinde Mental Fiiller: Ali Şir Nevâyî Örneği' isimli doktora tezinden elde edilmiş olan bu çalışmada, tespit edilen mental fiiller çok katmanlılık açısından incelenecektir. Çok katmanlılık aynı zamanda anlambilimin konusu olduğundan anlam geçişleri dikkate alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Ali Şir Nevâyî, Çağatay Türkçesi, Mental Fiiller, Çok Katmanlılık, Anlam Geçişleri.

**Abstract**

Chagatai Turkish is considered the third phase of the Islamic Central Asian Turkish Language and was used as the only written language for approximately five hundred years. Chagatai Turkish is a written language that united the dispersed Turkish dialects and continued until the emergence of modern written languages at the beginning of the 20th century. Even though the courtiers and high classes knew Persian very well, and although poets and writers who used Persian very well were educated, during the reign of Hüseyin Baykara and Ali Shir Nawâyî, everyone talked about the Turkish language, and Turkish defended against Persian fans. With Ali Shir Nawâyî, this period was the period when Chagatai literature reached its highest level in terms of art and national spirit, and Chagatai literature became a classic in this period.

Mental verbs have been encountered as a new category in verb classifications for approximately the last fifty years. Mental verbs are verbs that occur as a result of some processes in the mind, and they began to be seen in studies by taking 'the place where the verb action takes place' as a basis. They are responsible for expressing in language the processes that develop in the mind: perception, thinking, decision-making, remembering, and emotional reactions.

Multi-layered refers to the fact that a verb is included in separate mental processes in different meaning variants or that the verb is included in more than one mental class within the same semantic circle. In this study, which was obtained from the PhD dissertation titled 'Mental Verbs in Chagatai Turkish: The Example of Ali Shir Nawâyî, the mental verbs identified will be examined in terms of multi-layered. Since multilayered is also the subject of semantics, transitions of meaning will be taken into account.

**Keywords:** Ali Shir Nawâyî, Chagatai Turkish, Mental Verbs, Multi-Layerity, Transitions of Meaning.

## Giriş

Dil, düşüncenin oluşmasını sağlayan malzeme niteliğindedir ve aynı zamanda düşüncenin ifade aracıdır. Düşüncenin envanteri dilse dilin envanteri de düşüncedir. Böylece çift taraflı bir etkileşim ortaya çıkmaktadır. Dildeki sözcükler bilindiği üzere isim ve fiil olarak ikiye ayrılır. Hareketleri ifade etmesi yönüyle fiiller önem arz eden bir sözcük grubudur. Fiillerin içerisinde ise temelde düşünceleri ve zihni ifade etmesiyle mental fiiller önemli bir bölümü oluşturmaktadır.

Mental fiiller, *"dil biliminin yanı sıra psikoloji, psikanaliz, nöroloji, nöropsikoloji, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, reklamcılık vb. pek çok alanla da bağlantılı olarak disiplinlerarası çalışmalara hitap etmektedir. Genel ağ üzerinden 'mental' şeklinde bir tarama yapıldığında karşılaşılan veriler, bu konuyla ne kadar farklı ve çok sayıda bilim kolunun ilgili olduğunu sezdirmektedir."* (Yıldız, 2016, s. 64).

Bilim, bugün artık kesin olarak beyinde tek bir görme veya sosyal davranış merkezinin olmadığını, birbirine bağlı birkaç beyin biriminden oluşan sistemlerin olduğunu söylemektedir. Bu durumda beyin için 'sistemlerin bir süper sistemidir.' denilebilir. Süper sistem olan beynin gelişmişliği ise üst bilişsel işlevler (cognitive function) olarak kabul edilen soyutlama, dikkat, sonuç çıkarma, düşünce ve algının duygularla uyumu, karar verme, öğrenme ve 'dil'de kendini göstermektedir. Beynin bahsi geçen gelişmiş üst bilişsel işlevlerinin dildeki sonuçlarından biri mental fiillerdir ve genellikle duygu, düşünce ve algılar ile alakalı fiiller mental fiil olarak adlandırılmıştır. Mental fiil, "*genelde bir tetikleyici unsur ile başlayan ve zihinde belli bir süreç içerisinde kendine yer edinen zihin fiilleridir. Algılama, düşünme, karar verme, hatırlama, duygusal tepkiler verme gibi zihinsel süreçleri dilde ifade etmekle görevlidirler.*" (Sandalyeci, 2023, s. 51). Söz konusu süreç de mental süreç olarak adlandırılmaktadır. Bu süreçteki faaliyetleri ifade eden fiiller mental fiilleri oluşturmuştur. Mental fiillerle ilgili yapılan çalışmalarda -neredeyse hepsinde- farklı bir sınıflandırma denemesi yapılmıştır.[1] Burada esas alınan sınıflandırmada, Bilgin Aksoy (2021) ve Hirik (2018)'in çalışmalarından hareketle mental süreçte bilgilerin zihne alındığı basamak *girdi*, bilgilerin bazı işlemlerden geçirilme basamağı *işlem*, çıktıların oluştuğu ve çeşitli tepkilerin verildiği basamak da *çıktı basamağını* oluşturur. Söz konusu mental süreç basamakları göz önünde bulundurularak bilişsel psikoloji temelinde belirlenmiş olan süreçleri işaretleyen fiiller tematik bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur:

***1. Girdi Basamağı Fiilleri***
*1.1. Duyu Fiilleri*
*1.1.1. Görme Duyu Fiilleri*
*1.1.2. İşitme Duyu Fiilleri*
*1.1.3. Tat Alma Duyu Fiilleri*
*1.1.4. Dokunma Duyu Fiilleri*
*1.1.5. Koku Alma Duyu Fiilleri*
***2. İşlem Basamağı Fiilleri***
*2.1. Biliş Fiilleri*
*2.1.1. Dikkat Fiilleri*
*2.1.2. Bellek Fiilleri*
*2.1.2.1. Kayıt-Saklama Fiilleri*
*2.1. 2.2. Hatırlama Fiilleri*
*2.1.2.3. Unutma Fiilleri*
*2.1.3. Bilme Fiilleri*
*2.1.4. İmgeleme Fiilleri*
*2.1.5. Düşünme Fiilleri*
*2.1.6. Problem Çözme ve Akıl Yürütme Fiilleri*
*2.1.6.1. Anlama Fiilleri*
*2.1.6.2. Sorgulama Fiilleri*
*2.1.6.3. Ayırt Etme Fiilleri*
*2.1.6.4.Tasarlama Fiilleri*
*2.1.6.5. Varsayım Fiilleri*
*2.1.6.6. Çözümleme Fiilleri*
***3. Çıktı Basamağı Fiilleri***
*3.1. Duygu Fiilleri*
*3.1.1. Şaşırma Fiilleri*
*3.1.2. Zevk ve Keyif Fiilleri*
*3.1.2.1. Zevk/ Keyif Fiilleri*
*3.1.2.2. Heyecan Fiilleri*
*3.1.2.3. Memnuniyet Fiilleri*
*3.1.2.4. Huzur Fiilleri*
*3.1.2.5. Kibir Fiilleri*
*3.1.3. Sevgi Fiilleri*
*3.1.3.1. Sevgi Fiilleri*
*3.1.3.2. Saygı Fiilleri*
*3.1.4. Arzu ve İstek Fiilleri*
*3.1.4.1. Arzu ve İstek Fiilleri*
*3.1.4.2. İlgi Fiillri*
*3.1.4.3. Dua ve Beddua Fiilleri*
*3.1.5. Cesaret Fiilleri*
*3.1.6. Utanma ve Çekinme Fiilleri*
*3.1.7. Nefret ve Öfke Fiilleri*
*3.1.7.1. Nefret/ Öfke Fiilleri*
*3.1.7.2.Usanma Fiilleri*
*3.1.8. Üzüntü Fiilleri*
*3.1.8.1. Üzüntü Fiilleri*
*3.1.8.2. Merhamet ve Affetme Fiilleri*

[1] Çalışmanın mahiyetini aşacağından bu konudan burada bahsedilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi edinmek için *bk.* Hirik 2018, Sandalyeci, 2016, Seçkin 2019, Yaylagül, 2005, 2010, Yıldız 2016, 2020.

*2.1.7. Karar Verme Fiilleri*
*2.1.7.1. Karar Fiilleri*
*2.1.7.2. Kararsız Kalma Fiilleri*
*2.1.7.3. Değer Fiilleri*
*2.1.7.4. Kabul Fiilleri*
*2.1.7.5.İnanma ve Güvenme Fiilleri*
*2.1.8. Bilinç Fiilleri*
*2.1.8.1. Bilinç Kaybı Fiilleri*
*2.1.8.2. Bilinç Açıklığı Fiilleri*
*2.1.9. Öğüt Fiilleri*
*2.1.10. Kandırma ve Aldatma Fiilleri*
*2.1.11. Sabır Fiilleri*
*2.1.12. Başarı Fiilleri*
*2.1.12.1. Başarı Fiilleri*
*2.1.12.2. Azim ve Gayret Fiilleri*
*2.1.12.3. Üstünlük Fiilleri*
*2.1.13. Hata Yapma ve Yanılma Fiilleri*
*3.1.8.3. Pişmanlık Fiilleri*
*3.1.8.4. Acı ve Sıkıntı Fiilleri*
*3.1.8.5. Kötüleşme Fiilleri*
*3.1.8.6. Mutsuzluk Fiilleri*
*3.1.8.7. Can Sıkıntısı Fiilleri*
*3.1.9. Korku Fiilleri*
*3.1.9.1. Korku Fiilleri*
*3.1.9.2. Kaygı Fiilleri*
*3.1.10. Tehlike Fiilleri*
*3.1.11. Memnuniyetsizlik Fiilleri*
*3.1.12. Şüphelenme Fiilleri*
*3.2. Açıklama Fiilleri*
*3.2.1. Dilsel Açıklama Fiilleri*
*3.2.2. Görsel Açıklama Fiilleri*

Tezde ve dolayısıyla da bu çalışmada oluşturulan örneklemde[2] binden fazla mental fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller, üç ana başlık altında öncelikle *girdi, işlem* ve *çıktı basamağı* olarak ele alınmış ve akabinde gerektiği takdirde daha alt dallara da ayrılarak sınıflandırılmıştır. Basamaklar belirtildikten sonraki temel sınıflandırma sırasıyla duyu fiilleri, biliş fiilleri, duygu ve açıklama fiilleri şeklindedir (Sandalyeci, 2023, s. 72-75).

### Mental Fiillerde Çok Katmanlılık

Dili, yaşayan ve canlı bir varlık olarak kabul eden bizler, bu yaşamanın ard zamanlı veya eş zamanlı değişimlerle var olabildiğini artık günümüzde bilmekteyiz. Söz konusu değişimler biçimce olabildiği gibi anlamca da görülebilmektedir. Anlamca görülen değişimlerle fiiller artık tek bir hareket, oluş ile kılışı ifade etmenin ötesine geçmektedir. Bu anlamsal değişiklikler anlam genişlemesi- daralması, anlam iyileşmesi-kötüleşmesi, çok anlamlılığa geçiş vb. durumlarla farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Söz konusu anlam olaylarını bize fiilin bağlamı işaret etmektedir. *Örneğin, öğrenim hayatında bir ders konusu ile ilgili olarak öğrenci "Biz bunu gördük." dediğinde gör- fiili ile kastedilen algılama sürecini başlatan, dolayısı ile duyu fiili olan gör- değil, anlamayı ifade eden bil- fiilidir. Yani gör- ile bil- ya da öğren- kastedilmektedir* (Hirik & Çolak, 2017, s. 264). Örnek bize gösteriyor ki mental fiillerde de bazı anlam olayları gerçekleşebilmektedir. Bunlardan birisi çalışmanın asıl konusunu oluşturan çok katmanlılıktır. Çok katmanlılık, bir fiilin farklı anlam değişkelerinde birbirinden ayrı mental sürece Dâhil olmasını veya fiilin aynı anlam dairesi içerisinde birden fazla mental sınıfa girmesini ifade eder.

Ali Şir Nevâyî'deki mental fiiller sınıflandırılırken kavramlar arası ilişkiler neticesinde, bazı mental fiillerin kategoriler arası geçişlerle birden fazla ana ya da alt gruplar içinde ele alınabileceği tespit edilmiştir. Bu durum; mental fiillerden bazılarının hem biliş hem de algı bildirebildiğini, biliş bildiren fiillerin aynı zamanda duygu da ifade edebildiğini, duygu fiilleri arasından bazılarının algı fiili değişkesi de taşıdığını ve kimi mental fiillerin ise her üç kategoride temsil edilebildiğini göstermiştir. Bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin temsilcisi Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinden hareketle oluşturulan ve Sandalyeci 2023'te esas alınan örneklemden hareketle, tespit edilen mental fiillerin semantik açıdan birden fazla ana grup veya alt sınıflara geçişleri incelenmiştir. Başlıklar altında çok katmanlı fiiller sıralanmış, fiillerin anlamları verildikten sonra yanlarına ait oldukları mental süreç basamakları verilmiş ve bu anlamaların geçtiği sayfa numaraları belirtilmiştir. Metinde sürekli tekrar düşmemek adına alıntılar sadece bir kere gösterilmiş, devamında sadece eserlerin kısaltmasının verilmesi ile yetinilmiştir: Örneğin BV, ML gibi.

[2] Bu örneklem oluşturulurken Ali Şir Nevâyî'nin eserleri baz alınmış ve yazmış olduğu eserlerin her edebî türünden örnekler alınmaya dikkat edilerek on dokuz eser seçilmiştir: Bedāyiʿul-Vasaṭ (BV), Çihil Hadis (Kırk Hadis) (ÇH), Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi (HPM), Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi (HSHB), Ḫamsetü'l-Müteḥayyirìn (HM), Hayretü'l-Ebrâr (HE), Kitâb-ı Münşeat (KM), Kitāb-ı Sırācü'l- Müslimìn (SM), Kitāb-ı Tevāriḫ-i Mülūk-ı ʿAcem (KTMA), Leylì vü Mecnūn (LM), Lisānü'ṭ-Ṭayr (LT), Mahbûbü'l-Kulûb (MK), Mecālisü'n-Nefāyis (MN), Mizanü'l-Evzān (ME), Muḥakemetü'l-Luġateyn (ML), Münacât (M), Nazmü'l-Cevāhir (NC), Tarih-i Enbiyā vü Hükemā (TEH), Vakfiye (V).

## 1. Bir Mental Fiilin Farklı Anlam Değişkelerinde Görülen Çok Katmanlılık

Türkçe uzun zamandır işlenmekte olan bir dil olduğundan anlam olayları bakımından oldukça zengin bir malzemeye sahiptir. Mental fiiller de bu olaylardan etkilenmiş ve değişimlere uğramışlardır. Bir fiil zaman içerisinde birden fazla hareket, oluş, kılış vb. bildirir hâle gelmiş ve bu anlam değişkeleri mental sürecin farklı basamaklarına dâhil olmuştur. Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinden oluşturduğumuz örneklemimizden tespit edilen mental fiillerden yirmi yedi tanesi çok anlamlı olarak işaretlenmiştir. Aşağıda verilen fiillerin farklı anlam değişkelerinde çok katmanlılık görülmektedir:

### *Aynı Mental Fiil Basamağında Çok Katmanlılık*

#### *İşlem Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık*

**bil**-: **1.** bilmek, bir şeyi öğrenmiş olmak işlem- biliş- bilme V 31/1, (Türk, 2015), ÇH 35/50 (Türk, 2017), KTMA 13/6, (Türk, 2019), ME 12/8, (Eraslan, 2015),TEH 10/9, (Türk, 2018), HSHB 94/18, (Eraslan, 1971), HPM 110/15, (Eraslan 1977), HE 12/135, (Türk-Doğan, 2015), MN 14/2, (Türk, 1990), LT 58/596, (Canpolat, 1995), ML 185/1, (Özönder Barutçu, 1996), LM 296/2750, (Çelik, 1996), BV 12*13/9 (Türkay, 2002) **2.** düşünme. İşlem- biliş- düşünme (LT 20/82).

**gümān eyle-/ it-/ ḳıl-**: **1.** Sanmak, zannetmek işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ varsayım (HE 192/2378, BV 203*268/3, LT 107/1260, BV 231*301/7, V 33/ 9, KTMA 6/8, MK 285/9-10 (Kargı Ölmez, 1993))

**2.** Düşünmek işlem- biliş- düşünme (LT 229/2966, KTMA 13/9, HE 87/1052, MK 180/1-4, LT 115/1383, BV 20*25/2).

**idrāk it-: 1.** Anlamak işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme / anlama (SM 264/23, LM 74/453) **2.** Öğrenmek işlem- biliş- bilme (HE 80/970).

**istiḫrāc ḳıl-: 1.** elde etmek, sonuç çıkarmak işlem- biliş-problem çözme ve akıl yürütme fiilleri/ çözümleme (ME 36/8) **2.** alt etmek işlem- biliş- başarı/ üstünlük (MN 44/21).

**saġın-: 1.** düşünmek işlem- biliş- düşünme (M 3 (Türk, 2017), MK 172/13-1, BV 142*184/5) **2.** Özlemek işlem-biliş- arzu ve istek (BV 292*388/4).

**saġınma[3]-: 1.** düşünmemek işlem- biliş- düşünme (LM 327/3060, BV 347*472/7) **2.** Hatırlamamak işlem- biliş bellek/ hatırlama (LM 161/1322, TEH 22/11).

#### *Çıktı Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık*

**buş-: 1.** Öfkelenmek çıktı- duygu- nefret ve öfke (NC 100/15) **2.** Çekinmek çıktı- duygu- korku (MN 144/5) **3.** İncinmek çıktı- duygu- üzüntü (MK 119/2-3).

**ġam yė-: 1.** kaygılanmak, endişelenmek duygu- kaygı (HE 109/1327, MK 168/5-7 LT 101/1181, LM 144/1147, BV 37*49/2) **2.** Üzülmek çıktı- duygu- üzüntü (HE 109/1327, MK 168/5-7, LT 244/3167, LM 144/1147, BV 37*49/2).

**ḥayrān ḳal-: 1.** Çok beğenmek çıktı- duygu- zevk ve keyif/ memnuniyet (KTMA 33/1, HE 254) **2.** Şaşakalmak ÇIKTI- duygu/açıklama- şaşırma/görsel açıklama (LT 99/1143, BV 28*37/5).

**melūl bol-/ ḳıl-: 1.** üzülmek, mahzun olmak çıktı- duygu- üzüntü (HE 47/570, MK 339/1-3, KM 56/22, BV 279*367/7) **2.** Usanmak çıktı- duygu- usanma (V 27/17, HE 300/3715, HM 28/11, BV 186*243/8).

**müteġayyir bol-: 1.** Öfkelenmek çıktı- duygu- nefret ve öfke (KTMA 44/18) **2.** rahatsız olmak çıktı- duygu- memnuniyetsizlik (KTMA 46/16) **3.** niyeti bozmak çıktı- duygu- kötüleşme (TEH 21/6) **4.** Aldırmamak çıktı- duygu- arzu ve istek/ ilgi (MK 169/10-11).

**osan-: 1.** Usanmak çıktı- duygu- usanma (MK 212/11-12) **2.** Utanmak çıktı- duygu- utanma ve çekinme (MK 291/13).

**tile-: 1.** İstemek çıktı- duygu- arzu ve istek (ÇH 35/52, V 45/12, KTMA 23/10, ME 12/8, TEH 9/2, NC 101/6 , HSHB 98, HE 119/1455, MK 151/13, MN 197/13- 14, LT 188/2366, KM 3/2 , LM 172/1436, BV 175*229/1) **2.** Çağırmak çıktı- açıklama- dilsel açıklama (KTMA 33/4, MN 31/19, LT 146/1806).

### *Farklı Mental Fiil Basamağında Çok Katmanlılık*

#### *Girdi-İşlem Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*

**köz aç-: 1.** Bakmak girdi- duyu- görme (MK 327/13, HM 72/5-6, LT 225/2901, LM 321/3001) **2.** Fark etmek işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme / ayırt etme (HE 64/772) **3.** Dikkat etmek işlem- biliş- dikkat (HE 109/1330) **4.** Kendine gelmek işlem- biliş- bilinç açıklığı (LM 310/2890, HE 237/2930).

---

[3] Olumsuzluk eki, bazı çalışmalarda yeni bir sözcük oluşturmadığı ve sadece gramer kategorisi kabul edildiği için *kategori ekleri* ya da *ara ekler* arasında gösterilmektedir. Fakat çalışmamızda anlam ön planda olduğundan ve bazı durumlarda olumsuzluk eki almış olan fiilin anlamı artık başka bir mental sınıf belirttiğinden çalışmamızda ekin girdiği kategori tartışması göz ardı edilmiş ve olumsuzluk eki almış fiiller de madde başı olarak ele alınmıştır. Ara ekler ve olumsuzluk eki ile ilgili ayrıntılı bilgi için *bk*. Ahmadova 2017, Başdaş 2006, Erdem 2011, Gülsevin 2004.

**ḳulaḳḳa al-: 1.** Dinlemek girdi- duyu- işitme (LM 368/3470) **2.** dikkate almak işlem- biliş- dikkat (KM 53/11).

*Girdi-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*

**baḳ-: 1.** Bakmak girdi- duyu- görme (V 26/6, NC 102/5-8, M 3, HE 106/1289, MN 192/25-26, LT 29/213, BV 60*79/3) **2.** İlgilenmek, bakımını üstlenmek çıktı- duygu- üzüntü/ merhamet ve affetme (HE 17/198, LT 117/1416).

**köz tut-: 1.** görmek girdi- duyu- görme (HE 26/304, BV 519*733/2) **2.** Beklemek, ummak çıktı- duygu- arzu ve istek (MK 239/13-1, BV 102*127/6).

*İşlem-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*

**dė-: 1.** demek, söylemek çıktı-açıklama- dilsel açıklama (ÇH 33/35, KTMA 1/4, ME 13/23, TEH 12/3, NC 77/10, HSHB 103/22, M 2/9-10, HE 7/75, MN 64/8, MK 115/11, LT 40/356, KM 28/19, HM 26/3, LM 87/587, BV 60*79/3) **2.** ad vermek ÇIKTI- AÇIKLAMA- DİLSEL AÇIKLAMA (ML 176/16-17) **3.** Sanmak, işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ varsayım (HE 60/730) **4.** Kabul etme işlem- biliş- karar verme/kabul (KTMA 1-2/15).

**ḫayāliġa tüş-: 1.** Hayal etmek işlem- biliş- imgeleme (HE 77/932) **2.** isteğine kapılmak çıktı- duygu- arzu ve istek (HM 31/17).

**meyl ėyle-/ ḳıl-: 1.** Yönelmek işlem- biliş- karar verme/ karar (LT 86/963, LM 201/1737, BV 306*408/9) **2.** sevmek çıktı- duygu- sevgi (SM 264/29, KTMA 42/21, LM 201/1737, BV 431*595/6).

*Üç Basamağa Dâhil Olan Fiiller*

**kör-: 1.** Görmek girdi- duyu- görme (V 42/14, KTMA 22/14, TEH 2/8, HE 14/162, MN 14/2, MK 148/7, LT 89/1003, HM 27/19 , LM 134/1047, BV 96*118/4) **2.** Anlamak, fark etmek işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ anlama (HSHB 101/15, HE 48/574, MK 118-119/1, KM 12/18) **3.** Kabul etmek işlem- biliş- karar verme/kabul (HE 133/1632) **4.** Maruz kalmak çıktı- duygu- üzüntü (HE 123/1507).

2. Bir Mental Fiilin Aynı Anlam Düzeyinde Görülen Çok Katmanlılık

Bir fiil, tek anlamın içerisinde farklı değişkeler de barındırabilir. Metaforlar, anlam değişmeleri, anlamdaki duygu değerleri vb. hususlar kelimelerin kapsamını bağlama göre etkilemektedir (Hirik & Çolak, 2017, s. 266). Söz konusu anlam olayları mental fiil basamaklarının aynı anlam içerisinde değişebilmesine de yol açabilmektedir. Başka bir deyişle bir fiilin aynı anlamı kendi içerisinde farklı mental fiil basamaklarına işaret edebilmektedir:

*Aynı Mental Fiil Basamağında Çok Katmanlılık*

*İşlem Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık*

**vāḳıf bol-/ol-:** 1. Anlamak 2. Öğrenmek 3. farkına varmak. Problem çözme ve akıl yürütme/ 1. anlama (MN 139/13, LM 84/550, LT 197/2491, BV 357*487/5), 2. bilme (KTMA 12/14, HE 91/1111), 3. problem çözme ve akıl yürütme/ ayırt etme (HM 24/25-26, LM 285/2626, BV 62*82/6).

*Çıktı Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık*

**aġzıġa kirgenni dė-:** ağzına geleni söylemek duygu- nefret ve öfke, açıklama- dilsel açıklama (MK 295/11-12).

**avut-:** avutmak, teselli etmek duygu- huzur, açıklama- dilsel açıklama (M 4-5/ 6, HE 176/2178, MK 200/9-10, LT 57/577, BV 64*85/3).

**cānı aġzıġa yėt-:** bir durum karşısında çok korkmak duygu- korku, zevk ve keyif/ heyecan (KM 6/19, KM 8/21-22).

**ḥayrān ḳal-:** 2. Şaşakalmak duygu- zevk ve keyif/ memnuniyet, açıklama- şaşırma, görsel açıklama (LT 99/1143, BV 28*37/5).

**ḥaẕer ėt-:** sakınmak, kaçınmak duygu- korku, kaygı (BV 181*239/3).

**itāb ėyle-:** azarlamak açıklama- dilsel açıklama, duygu- nefret ve öfke (BV 177*233/1).

**ḳatıḳ sözle-:** sert sözler söyleyip kızmak açıklama- dilsel açıklama, duygu- nefret ve öfKE (TEH 39/1).

**ḳıçḳır-:** haykırmak açıklama- görsel açıklama, dilsel açıklama (KTMA 4/1, BV 317*425/9).

**ḳorḳut-:** korkmasına yol açmak, kaygılandırmak duygu- korku, kaygı (TEH 27/20, MK 307/13, BV 312*418/7).

**köŋülni yarut-:** gönlünü aydınlatmak duygu- zevk ve keyif/ memnuniyet, zevk ve keyif/ huzur (MK 78/13).

**küŋren-:** öfkeyle söylenmek açıklama- dilsel açıklama, duygu- nefret ve öfke (MK 320/7-8).

**nehy ḳıl-:** yasaklamak açıklama- dilsel açıklama, duygu- arzu ve istek (TEH 56/17).

**taẕallüm ėyle-:** şikayet etmek, yanıp yakılmak duygu- memnuniyetsizlik, açıklama- dilsel açıklama (BV 165*217/3).

**taẓallüm körgüz-:** şikayet etmek, yanıp yakılmak duygu- memnuniyetsizlik, açıklama- dilsel açıklama.
**til uzat-:** birisi için kötü söz söylemek açıklama- dilsel açıklama. duygu- nefret ve öfke (KTMA 38/5).
**tilet-:** istetmek, çağırtmak açıklama- dilsel açıklama, duygu- arzu ve istek (KTMA 14/8, LM 97/675).
**tilni tıy-:** dilini tutmak: konuşulmaması gereken yerde susmasını bilmek, gelişigüzel konuşmaktan sakınmak duygu- utanma ve çekinme, açıklama- dilsel açıklama (MK 175/11-12).
**töhmet éyle-/ ét-/ ḳıl-:** suçlamak açıklama- dilsel açıklama, duygu- nefret ve öfke (LT 149/1852, MK 241/3, LT 240/3123, LM 260/2357, LM 260/2360).

*Farklı Basamaklar Arasında Çok Katmanlılık*
*Girdi-İşlem Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*
**istimāʿ ét-/ ḳıl-:** dinlemek, dikkate almak girdi- duyu- işitme, işlem- biliş- dikkat (SM 267/81, LT 107/1257, KM 53/14-15, HE 80/971, LT 156/1947, BV 182*241/1, BV 311*416/3).
**naẓar sal-:** bakmak, incelemek girdi-duyu- görme, işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ sorgulama (LT 89/1009, HE 34/410, HM 24/27, MK 203/9, BV 427*590/1).
**mülāḥaẓa ḳıl-:** 1. dikkatle bakmak, incelemek girdi- duyu- görme, işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ sorgulama (KTMA 21/5, KM 26/16-17).

*Girdi-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*
**baḳıp ḳal-:** şaşkınlığa uğrayıp ne yapacağını bilememek, bakakalmak girdi- duyu- görme, çıktı- duygu- şaşırma (KM 12/18, HE 20/241).
**tilmür-:** bakmak, hasretle bakmak girdi- duyu- görme, çıktı- duygu- arzu ve istek (BV 45*61/2).

*İşlem-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık*
**ʿayb étme-/ éyleme-/ ḳılma-:** ayıplamamak işlem- biliş- karar verme / değer, çıktı- açıklama- dilsel açıklama (MK 292/12, BV 10*10/9, BV 435*601/5).
**ʿayb ḳıl-:** ayıplamak işlem- biliş- karar verme / değer, çıktı- açıklama- dilsel açıklama (MK 327/8-12, BV 310*415/2).
**bėli muḥkem ét-:** mec. sıkıca bağlanmak işlem- biliş- karar verme/inanma ve güvenme, çıktı- duygu- sevgi (V 33/20).
**faḫr ét-:** övmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/değer (LT 58/590, BV 221*288/2).
**ḥükm éyle-/ ét-:** buyurmak işlem- biliş- öğüt, çıktı- açıklama- dilsel açıklama (ÇH 40/98, V 35/9, LT 89/1007, LM 92/631, LM 287/2650, BV 125*158/5).
**inkār éyle-/ ḳıl-:** inkar etmek, reddetmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/kabul (MN 55/24, BV 325*438/3).
**intibāh ḳıl-:** uyarmak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- öğüt (MK 82/11-12).
**maḳta-:** övmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/ değer (BV 348*473/6).
**naṣīḥat bėr-/ ḳıl-:** öğüt vermek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- öğüt (LT 159/1985, MN 145/12, KM 32/21).
**ög-:** övmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/değer (MK 287/7, MN 120/12, BV 311*416/4).
**pend bėr-:** öğüt vermek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- öğüt (LT 102/1191, BV 99*123/7).
**pend dė-:** öğüt vermek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- öğüt (HE 26/312).
**sordur-:** öğrenmek için soru sordurmak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ sorgulama (KM 21/11-12).
**sordura al-:** sordurabilmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ sorgulama (KM 56/19).
**söz tuttur-:** öğüt vermek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- öğüt (KTMA 9/27).
**ṭaʿna éyle-:** kötülemek, ayıplamak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/ değer (LT 104/1222).
**ṭaʿn ḳıl-:** ayıplamak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/ değer (KTMA 1/7).
**ṭaʿn étme-/ ḳılma-:** ayıplamamak, yermemek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/ değer (MN 197-196/7, BV 56*73/3, BV 300/401/3).
**ṭaʿn ur-:** ayıplamak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/ değer (BV 501*687/2).
**taŋla-:** ayıplamak çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş-karar verme/ değer (MK 169/5-6, LT 217/2787).
**taʿrīf ét-:** anlatmak, açıklamak, tarif etmek çıktı açıklama- dilsel açıklama, işlem biliş- karar verme/ değer (V 24/1, HE 129/1577).

**tenezzül bol-:** iltifat etmek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- karar verme/değer (HE 200/2473).

**ẕelīl bol-/ ḳıl-:** aşağılanmak işlem- biliş- karar verme/ değer, çıktı- duygu- nefret ve öfke (M 4, LT 62/647, LT 210/2688, LM 335/3137).

**yalġan ayt-:** yalan söylemek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- kandırma ve aldatma (MN 133/9-10, MK 265/6, BV 70*91/1).

**yalġan dė-:** yalan söylemek çıktı- açıklama- dilsel açıklama, işlem- biliş- kandırma ve aldatma (HE 97/1175, MK 284/9-10, BV 245*318/2).

## Sonuç

Tarafımızca oluşturulan Çağatay Türkçesi örneklemi temelinde hazırlanan 'Çağatay Türkçesinde Mental Fiiller: Ali Şir Nevâyî Örneği' başlıklı tezde toplam 1138 fiil tespit edilmiş ve bu fiiller tematik olarak değerlendirilmiştir. Tespit edilen 1138 fiilin dağılımı şu şekildedir:

| | | |
|---|---|---|
| Duyu Fiilleri | 59 adet | %4,72 |
| Biliş Fiilleri | 479 adet | %38,22 |
| Duygu Fiilleri | 554 adet | %44,39 |
| Açıklama Fiilleri | 158 adet | %12,66 |
| **Toplam** | **1250**[4] | **%100** |

Bu verilerden hareketle Çağatay Türkçesi örnekleminde en çok duygu fiillerinin olduğu tespit edilmiştir.

Mental fiiller bu çalışmada çok katmanlılık bakımından incelenmiştir. Öncelikle birden fazla sınıfa giren fiiller tespit edilmiş, ardından

1. Farklı Anlam Düzeylerinde Görülen Çok Katmanlılık
1.1. Aynı Mental Fiil Basamağında Çok Katmanlılık
1.1.1. İşlem Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık [6]
1.1.2. Çıktı Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık [7]
1.2. Basamaklar Arasında Çok Katmanlılık
1.2.1. Girdi-İşlem Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [2]
1.2.2. Girdi-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [2]
1.2.3. İşlem- Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [3]
1.2.4. Üç Basamak Arasında Çok Katmanlılık [1]
2. Aynı Anlam Düzeyinde Görülen Çok Katmanlılık
2.1. Aynı Mental Fiil Basamağında Çok Katmanlılık
2.1.1. İşlem Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık [1]
2.1.2. Çıktı Basamağı İçerisinde Çok Katmanlılık [18]
2.2. Basamaklar Arasında Çok Katmanlılık
2.2.1. Girdi-İşlem Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [3]
2.2.2. Girdi-Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [2]
2.2.3. İşlem- Çıktı Basamağı Arasında Çok Katmanlılık [25] şeması ile incelenmiştir. Başlık sonunda köşeli parantez içerisinde verilen sayı tespit edilen fiillerin sayısını göstermektedir.

Farklı anlam düzeylerinde görülen fiiller kategorisinde 21 adet fiil tespit edilmiştir. Bunlardan sayıca en fazla olanını ise 7 adet fiil ile 'aynı basamak içerisindeki çok katmanlılıkta çıktı basamağı' oluşturmaktadır.

Aynı anlam düzeyinde çok katmanlılık gösteren fiiller incelendiğinde 49 adet fiil tespit edilmiş olduğu görülmektedir. Bu başlıkta 25 adet fiil ile ilk sırayı, 'farklı basamaklarda çok katmanlılık içerisinde işlem ve çıktı basamağı arası geçişler' almaktadır. Ardından ikinci sırada 18 adet fiil ile 'aynı basamak içerisindeki çok katmanlılıkta çıktı basamağı' görülmektedir.

Tespit edilen fiiller arasında 1 adet fiilin çok anlamlılığının genişliği neticesinde üç basamağı da kapsayan bir anlam örüntüsü oluştuğu görülmektedir:

**kör-: 1.** Görmek girdi- duyu- görme **2.** Anlamak, fark etmek işlem- biliş- problem çözme ve akıl yürütme/ anlama **3.** Kabul etmek işlem- biliş- karar verme/kabul **4.** Maruz kalmak çıktı- duygu- üzüntü.

Literatürdeki çalışmalarda kör->gör- fiilinin çok anlamlılığa oldukça elverişli olduğu tespiti Nevâyî'de dolayısıyla da Çağatay

[4] Tespit edilen mental fiil sayısı ile buradaki toplam sayının farklı olmasının sebebi bazı fiillerin birden çok sınıfa dâhil olmasıdır.

sahasında da görülmüştür.

Bundan başka *ḫayrān ḳal-* fiilinin de hem çok anlam kazanması ile farklı anlam değişkelerinde görülen çok katmanlılığa dâhil olması hem de ikinci anlamının kendi içerisinde tekrar çok katmanlılık göstermesi ise dikkate şayandır:

**ḫayrān ḳal-: 1.** Çok beğenmek çıktı- duygu- zevk ve keyif/ memnuniyet **2.** Şaşakalmak çıktı- duygu/açıklama-şaşırma/görsel açıklama.

Tüm bu veriler incelendiğinde her kategoride *çıktı basamağı* dikkatimizi çekmektedir. Bu da bize duyguların zihinden ayrı düşünülemeyeceğini ve açıklama fiilleri içerisinde ele alınan dilsel açıklama fiillerinin gösterdiği konuşma eyleminin zihinden bağımsız olamayacağını gözler önüne bir kez daha sermektedir.

Her iki ana kategoride de farklı basamaklar arası geçişlerde işlem ve çıktı basamağı arası geçişlerin çok olması, çıktı basamağının önemini daha da vurgulamaktadır. Çıktı basamağının anlam geçişleri için oldukça elverişli olduğu söylenebilir. Bu durum duyguların komplike bir yapıya sahip olması ile açıklanabilir. Ayrıca aynı anlam düzeyinde görülen çok katmanlılıkta çıktı basamağındaki fiiller incelendiğinde kalıplaşmış ifadelerin daha çok olduğu görülmektedir. Bu dikkat çekici bir durumdur. Çünkü "dili kullananlar, insan beyninin çalışma ve algılama biçimine de uygun olarak yeni kavramları işaretlerken (mevcut kavram işaretlerine farklı anlamlar da yükleyerek) birden fazla sözcükten oluşan (çoğunlukla iki veya daha fazla parçalı / sözcüklü) kalıcı kavram işaretleme metotlarını geliştirmişlerdir. Çünkü anlamlı elemanlar arasında yer alan boşluk (space), hem sözcüğün telaffuzunu ve insan beyninin algılamasını kolaylaştırmakta; hem de sözcüğün anlaşılabilirliğini artırmaktadır." (Alyılmaz, 2018, s. 13).

Sonuç olarak veriler gösteriyor ki bahsettiğimiz mental süreç, kılıç gibi keskin çizgilerle ayrılan bir süreç değildir ve bu süreçte zihinsel faaliyetler çok hızlı bir zaman içerisinde diğer basamağa atlamaktadır. Dikey bir düzenden ziyade sürecin basamakları arasında dairesel bir etkileşim mevcuttur. Türkçenin işlenmişliği, metaforlara ve çok anlamlılığa uygun olması bu dairesel etkileşimi kolaylaştırmaktadır.

**Etik Komite Onayı:** Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
**Hakem Değerlendirmesi:** Dış bağımsız.
**Çıkar Çatışması:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
**Finansal Destek:** Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

***Ethics Committee Approval:*** *Ethics committee approval is not required.*
***Peer-review:*** *Externally peer-reviewed.*
***Conflict of Interest:*** *The author has no conflicts of interest to declare.*
***Financial Disclosure:*** *The author declared that this study has received no financial support.*

## Kısaltmalar

**BV:** Bedāyiʿul-Vasaṭ
**ÇH:** Çihil Hadis (Kırk Hadis)
**HPM:** Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi
**HSHB:** Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi
**HM:** Ḫamsetü'l-Müteḥayyirìn
**HE:** Hayretü'l-Ebrâr
**KM:** Kitâb-ı Münşeat
**SM:** Kitāb-ı Sırācü'l- Müslimìn
**KTMA:** Kitāb-ı Tevāriḫ-i Mülūk-ı ʿAcem
**LM:** Leylì vü Mecnūn
**LT:** Lisānü'ṭ-Ṭayr
**MK:** Mahbûbü'l-Kulûb
**MN:** Mecālisü'n-Nefāyis
**ME:** Mizanü'l-Evzān
**ML:** Muḥakemetü'l-Luġateyn
**M:** Münacât
**NC:** Nazmü'l-Cevāhir
**TEH:** Tarih-i Enbiyā vü Hükemā
**V:** Vakfiye

## Kaynaklar


Ahmadova, A. (2017). Orhun yazıtlarında ara ekler. *TÜBAR, XLI*(Bahar), 25-47.

Alyılmaz, S. (2018). Türkçede birden fazla anlam ögesiyle (sentaktik yolla) kavramların işaretlemesi. *ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 11-25.

Başdaş, C. (2006). Türkçede üçüncü grup (ara) ekler. *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı* (26-27 Eylül 2006), Bilkent Üniversitesi. https://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cahit_basdas_ara_ekler.pdf

Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller* (Tez No: 16746) [Doktora tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zpLmWUqldnGxO4x3p74Nvg&no=Pi-cshAz8CU5vPevqnqixw

Canpolat, M. (1995). *Ali Şir Nevâyî Lisanü't-Tayr*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çelik, Ü. (1996). *Ali-Şir Nevâyî Leyli vü Mecnûn*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (1971). Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Seyyid Hasan Big' risalesi. *Türkiyat Mecmuası, 16*, 89-110.

Eraslan, K. (1977). Alî Şîr Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Pehlevan Muhammed' risalesi. *Türkiyat Mecmuası, 19*, 99-164.

Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis I-II (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî Mîzânu'l-Evzân: Vezinlerin terazisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdem, M. (2011). Türkçede çekim ve yapım eklerinin özellikleri ve sınırları. *Bilig, 58*, 71-90.

Gülsevin, G. (2004). Türkçede sıra dışı ekler ve eklerin tasnif-tanımlama sorunu üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-26 Eylül 2004)* Bildiri Kitabı I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1267-1284.

Hirik, E., & Çolak, T. (2017). Türkçe fiillerde çok katmanlılık. *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2017, Niğde)* Bildiriler Kitabı Cilt 1, 261-268.

Hirik, E. (2018). Türkiye Türkçesinde mental fiiller. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*.

Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Tez No: 26898) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=6aNzbAZ_4lByMi3kyqh9jQ&no=6aNzbAZ_4lByMi3kyqh9jQ

Özönder Barutçu, F. S. (1996). *ʿAlî Şîr Nevāyî Muḥākemetü'l-Luġateyn: İki dilin mukayesesi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sandalyeci, S. (2016). Bir Eski Anadolu Türkçesi metni olan Şeyyat Hamza'nın *Yūsuf u Zeliha* mesnevisinde mental fiiller. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 6*(12), 157-171.

Sandalyeci, S. (2023). *Çağatay Türkçesinde mental fiiller: Ali Şir Nevâyî örneği* [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=nLNfCsWgUluh5T2iyudShgJIoTgQFnEfCOc1_kjG_v3jSB3Zie1S0CLrFNnXGbfG

Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede mental fiiller* (Tez No: 540589) [Doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zpLmWUqldnGxO4x3p74Nvg&no=Pi-cshAz8CU5vPevqnqixw

Türk, V., & Doğan, Ş. (2015). *Ali Şir Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (2020). *Ali Şir Nevâyî Kitāb-ı Münşeāt*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (2019). *Ali Şir Nevâyî Kitāb-ı Tevāriḫ-i Mülūk-ı ʿAcem*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (2017). *Ali Şir Nevâyî Münacāt Çihil Hadis (Kırk Hadis), Nazmü'l-Cevâhir, Kitāb-ı Sırâcü'l-Müslimîn*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (2018). *Ali Şir Nevâyî Tārih-i Enbiyā ve Hükemā (Metin-Aktarma-Dizin-Tıpkıbasım)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (2015). *Ali Şir Nevâyî Vakfiyye: İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Türk, V. (1990). Nevā'i Mecâlisü'n-Nefâyis: Metin İnceleme (2 Cilt) (Tez No: 19216) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=9jAF1RxlgrejEFcf77siuQ&no=9jAF1RxlgrejEFcf77siuQ

Türkay, K. (2002). *ʿAlî Şîr Nevāyî Bedāyi'ul-Vasat Üçüncî Divan*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 17-51.

Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki duygu fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7*(10), 100-111.

Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller* (Tez No: 462283) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Cr1fffnzF0bPnNKmeIgXAQ&no=omLFwWA-P9r9ve5IJdPlFA.

Yıldız, H. (2020). Eski Uygurcada mental fiiller arası geçişler üzerine. *Gazi Türkiyat, 26*, 105-125.

## Structured Abstract

*With the Mongol invasion, which became a driving force in Central Asia in the 13th century, the Turkish world underwent a great change and Turkish tribes began to spread from Central Asia. The Oghuzs moved westwards to Iran, Iraq, Azerbaijan, and Anatolia; Uyghurs and other tribes migrated to Khwarezm, Afghanistan, and India regions. With this geographical mobility, the Turkish language has branched out and new written languages have begun to emerge in new geographies. The Oghuzs who went to the west founded the Anatolian Seljuk State, the Anatolian Principalities, and eventually the Ottoman State, and created the Ottoman Turkish literary language in this region. The Turkish groups in the east created Chagatai Turkish, which would be the only written language of Central Asia for five centuries.*

*Chagatai Turkish begins in the early 15th century and continues until the early 20th century. All Northern and Eastern Turks, who were Muslim and remained in the north and east of the Black Sea, Caucasus Mountains, Caspian Sea, and Central Iran, which draw the borders of Western Turks, used the same written language from the early 15th century to the early 20th century. The name of this written language in the Turcology literature is 'Chagatai Turkish'. Turkmens, who remain in the east of the borders we have mentioned but are originally Oghuz, are also included in this. The only exception to this is the Crimean Khanate. After coming under Ottoman rule in 1475, the written language of the Turks in this khanate became Ottoman Turkish.*

*How to classify verbs is another matter of debate. When we look at the classifications made until recently, verbs have been classified in different ways according to their structure, voice, and conjugation. Semantic classification was not taken into account or was kept very limited. Semantic classifications have also gained importance with the advancement of semantics as a result of the developments in linguistics. The classification made by Vendler in his work titled Verbs and Times in 1957 is considered the first meaning-based classification in literature. It can be said that in this work, Vendler tried to show the semantic world of verbs by including subjects such as disposition and appearance. The beginning of thematic classifications based on historical texts in the Turkish language was not seen until the Kipchak dictionaries of the Mamluk period. The classifications in these dictionaries are also noun-based. Moreover, in some studies on historical texts, attempts at thematic classification can be seen. However, these classifications were rarely made based on a single work, while rarely examining the majority of the works of the period84. The majority of the studies are far from showing the entire vocabulary of the period.*

*Today, science definitively states that there is no single vision or social behavior center in the brain, but systems consisting of several interconnected brain units. In this case, it can be said that the brain is a supersystem of systems. The development of the brain, which is the supersystem, manifests itself in abstraction, attention, inference, the harmony of thought and perception with emotions, decision-making, learning, and language, which are considered as metacognitive functions. One of the results of the mentioned advanced metacognitive functions of the brain in language is mental verbs, and they now appear as a subgroup in thematic verb classifications. Verbs generally related to emotions, thoughts, and perceptions are called mental verbs. Mental verbs are verbs that generally start with a triggering element and gain a place in the mind over a certain period. These triggers may be environmental factors and internal triggers in the person's inner world.*

*Mental verbs are essentially related to meaning, and with the changes in meaning, verbs can now go beyond expressing a single action, occurrence, and behavior. These semantic changes are meaning expansion-narrowing, meaning improvement-worsening, transition to polysemy, etc. It may appear in different ways in different situations. One of these is multilayeredness, which is the main subject of our study. All these meaning events point us to the context of the verb.*

*Multi-layered refers to the fact that a verb is included in separate mental processes in different meaning variants or that the verb is included in more than one mental class within the same semantic circle. In the PhD dissertation titled "Mental Verbs in Chagatai Turkish: The Example of Ali Shir Navayi", which is the source of our study, it was determined that while classifying mental verbs in Chagatai Turkish, some mental verbs could be considered in more than one main or subgroup with transitions between categories, as a result of the relationships between concepts. Based on this example, the semantic transition of mental verbs in Chagatai Turkish into more than one main group or subclass will be examined.*